

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.3 № 2

2026

“ETNOS”, “MADANIYAT”, “KOMPETENSIYA” VA “ETNOMADANIY KOMPETENTLIK” KATEGORIYALARINING ILMIY MAZMUNI: KONSEPTUAL- TAHLILII YONDASHUV

Asliddin Isomiddinov

Andijon davlat chet tillari instituti, dotsent v.b.PhD

Annotatsiya.

Mazkur maqolada “etnos”, “madaniyat”, “kompetensiya” hamda “etnomadaniy kompetentlik” kategoriyalarining ilmiy mazmuni konseptual-tahliliy yondashuv asosida ochib beriladi. Tadqiqotda ushbu tushunchalarning kelib chiqishi, mazmuniy chegaralari, o‘zaro bog‘liqligi hamda zamonaviy ijtimoiy-gumanitar fanlar (pedagogika, sotsiologiya, madaniyatshunoslik, psixologiya) doirasida talqin qilinish xususiyatlari tizimlashtiriladi. “Etnomadaniy kompetentlik” shaxsning etnik-madaniy qadriyatlar, til va urf-odatlar, muloqot me‘yorlari hamda tolerantlik asosida ijtimoiy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish qobiliyati sifatida izohlanib, uning tarkibiy komponentlari (kognitiv, affektiv-aksiologik, xulq-atvorii va refleksiv) asoslanadi. Maqola natijasida kategoriyalarni izchil qo‘llash uchun terminologik aniqlik va metodologik mezonlar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: etnos, madaniyat, kompetensiya, kompetentlik, etnomadaniy kompetentlik, konsept, kategoriya, identifikatsiya, tolerantlik, kommunikativ madaniyat.

НАУЧНОЕ СОДЕРЖАНИЕ КАТЕГОРИЙ «ЭТНОС», «КУЛЬТУРА», «КОМПЕТЕНЦИЯ», «ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ»: КОНЦЕПТУАЛЬНО-АНАЛИТИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Аслиддин Исомиддинов,

Андижанский государственный институт иностранных языков, и.о. доцента,
PhD

Аннотация.

В статье раскрывается научное содержание категорий «этнос», «культура», «компетенция» и «этнокультурная компетентность» на основе концептуально-аналитического подхода. Систематизируются происхождение и смысловые границы понятий, их взаимосвязи и особенности интерпретации в современном гуманитарном знании (педагогика, социология, культурология, психология). «Этнокультурная компетентность» рассматривается как интегративная характеристика личности, включающая знания об этнокультурных ценностях и нормах, готовность к толерантному взаимодействию, навыки межкультурной коммуникации и способность к рефлексии. Обосновывается структура этнокультурной компетентности (когнитивный, ценностно-мотивационный, поведенческий и рефлексивный компоненты) и предлагаются критерии терминологической точности для дальнейших исследований и образовательной практики.

Ключевые слова: этнос, культура, компетенция, компетентность, этнокультурная компетентность, концепт, категория, идентичность, толерантность, межкультурная коммуникация.

THE SCHOLARLY MEANING OF THE CATEGORIES “ETHNOS,” “CULTURE,” “COMPETENCE,” AND “ETHNOCULTURAL COMPETENCE”: A CONCEPTUAL-ANALYTICAL PERSPECTIVE

Asliddin Isomiddinov

Andijan State Institute of Foreign Languages, Acting Associate Professor (Docent),
PhD.

Abstract.

This article examines the scholarly meaning of the categories “ethnos,” “culture,” “competence,” and “ethnocultural competence” through a conceptual-analytical lens. It systematizes the origins, semantic boundaries, and interrelations of these notions and highlights how they are interpreted across contemporary humanities and social sciences (education, sociology, cultural studies, psychology). Ethnocultural competence is conceptualized as an integrative personal characteristic that combines knowledge of ethnocultural values and norms, readiness for tolerant interaction, intercultural communication skills, and reflective capacity. The paper substantiates a multi-component structure of ethnocultural competence (cognitive, value-motivational, behavioral, and reflective components) and proposes terminological and methodological guidelines to ensure conceptual clarity in further research and educational practice.

Keywords: ethnos, culture, competence, competency, ethnocultural competence, concept, category, identity, tolerance, intercultural communication.

Bugungi globallashuv sharoitida turli etnik guruhlar, tillar va madaniyatlar oʻrtasidagi muloqot jadallashib, jamiyatda madaniy xilma-xillikni anglash va qadrlashga boʻlgan ehtiyoj kuchaymoqda. Taʼlim tizimi ham shaxsni faqat bilim bilan qurollantirish emas, balki uni turli ijtimoiy-madaniy muhitlarda toʻgʻri yoʻnala oladigan, tolerant va hamkorlikka tayyor subyekt sifatida shakllantirish vazifasini bajaradi. Shu nuqtai nazardan “etnos”, “madaniyat”, “kompetensiya” hamda “etnomadaniy kompetentlik” tushunchalari pedagogika va ijtimoiy-gumanitar fanlarda markaziy ilmiy kategoriyalar sifatida tobora koʻproq qoʻllanmoqda.

Biroq ilmiy manbalarda ushbu atamalar har doim ham bir xil mazmunda ishlatilmaydi. “Etnos” tushunchasi ayrim yondashuvlarda tarixiy-madaniy hamjamiyat, boshqalarida esa identifikatsiya va ijtimoiy birlikning barqaror shakli sifatida talqin qilinadi. “Madaniyat” kategoriyasi ham qadriyatlar tizimi, ijtimoiy tajriba, ramziy belgilar va meʼyorlar majmui yoki turmush tarzi sifatida turlicha izohlanadi. Xuddi shuningdek, “kompetensiya” va “kompetentlik” atamalari oʻrtasidagi farq (normativ talab va shaxsda namoyon boʻladigan real qobiliyat) ayrim tadqiqotlarda chalkash qoʻllanib, metodologik noaniqliklarga sabab boʻladi. Natijada “etnomadaniy kompetentlik”ning tarkibi, mezonlari va indikatorlarini belgilashda ham turli qarashlar yuzaga keladi.

Shu sababli mazkur maqolada yuqoridagi kategoriyalarning ilmiy mazmunini konseptual jihatdan aniqlashtirish dolzarb vazifa sifatida qaraladi. Chunki terminologik aniqlik etnomadaniy kompetentlikni shakllantirish boʻyicha oʻquv dasturlari, metodik yondashuvlar va diagnostika mexanizmlarini ilmiy asosda loyihalash uchun zarur poydevor hisoblanadi.

Maqolaning maqsadi — “etnos”, “madaniyat”, “kompetensiya” va “etnomadaniy kompetentlik” kategoriyalarining ilmiy mazmunini tizimli tahlil qilish, ularning oʻzaro aloqadorligini asoslash hamda taʼlim amaliyoti uchun metodologik xulosalar ishlab chiqishdir. Mazkur maqsadga erishish uchun kategoriyalarning mazmuniy chegaralari, oʻzaro bogʻlanish mexanizmlari hamda “etnomadaniy kompetentlik”ning tarkibiy komponentlari (kognitiv, aksiologik, xulq-atvoriy va refleksiv) yoritiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

“Etnos”, “madaniyat”, “kompetensiya” va “etnomadaniy kompetentlik” kategoriyalarini ilmiy asosda yoritishda adabiyotlar tahlili odatda 4 ta tayanch yoʻnalishda jamlanadi: (1) etnos nazariyasi va etniklik talqinlari, (2) madaniyatning konseptual

yondashuvlari, (3) kompetensiya/kompetentlikning nazariy aniqlanishi, (4) etnomadaniy kompetentlik (etnokulturnaya kompetentnost)ning pedagogik modeli va strukturasi.

1) “Etnos” kategoriyasi: tarixiy-madaniy hamjamiyat sifatida talqin

Etnos nazariyasining klassik yo‘nalishida “etnos” tushunchasi biologik belgilar bilan cheklanmay, tarixiy shakllangan, madaniy xususiyatlari barqaror, o‘zini identifikatsiya qiluvchi ijtimoiy hamjamiyat sifatida izohlanadi. Rus etnologiya maktabida Yu.V. Bromley rahbarligida shakllangan konseptual yondashuvlarda etnos etnik o‘ziga xoslik, etnik tarix va madaniy jarayonlar bilan uzviy bog‘langan ilmiy kategoriya sifatida asoslanadi. Shuningdek, etnologiya bo‘yicha darslik va kurs materiallarida “etnos” va “etniklik”ni farqlash, etnosning belgilari (til, hudud, tarixiy xotira, an‘ana, o‘zini-o‘zi anglash) masalalari zamonaviy ilmiy muhokama markazida turishi ko‘rsatiladi.

Tahliliy xulosa: adabiyotlar “etnos”ni ko‘proq ijtimoiy-tarixiy va madaniy birlik sifatida talqin qiladi; bu esa “etnomadaniy kompetentlik”ning negizida aynan etnik madaniyat, identifikatsiya va ijtimoiy muloqot yotishini ko‘rsatadi.

2) “Madaniyat” kategoriyasi: qadriyat-me‘yor va ramziy kommunikatsiya tizimi

Madaniyat tushunchasi turli fanlarda turlicha ta‘riflansa-da, ko‘pchilik yondashuvlarda u qadriyatlar, me‘yorlar, an‘analar, ramzlar va ijtimoiy tajribaning uzluksiz tizimi sifatida qaraladi. UNESCOning “intercultural competences” bo‘yicha konseptual hujjatlarida madaniyatlararo kompetensiyalarni shakllantirish zarurati aynan madaniyatning me‘yoriy-aksiologik mazmuni va muloqotdagi roliga bog‘lab tushuntiriladi. Bunda madaniyat “faqat meros” emas, balki kundalik muloqot va ijtimoiy hamkorlikda namoyon bo‘ladigan amaliy kompetensiya maydoni sifatida ham talqin qilinadi.

Tahliliy xulosa: madaniyatga doir manbalar “etnomadaniy kompetentlik”ni faqat bilish (knowledge) bilan chekلامasdan, munosabat (attitude), xulq-atvor (behavior), muloqot (communication) bilan bog‘lash zarurligini asoslaydi.

3) “Kompetensiya/kompetentlik” kategoriyasi: resurslarni safarbar etish va murakkab vazifani bajarish qobiliyati

Kompetensiya masalasida xalqaro adabiyotlarda eng ko‘p tayanch olinadigan yo‘nalishlardan biri — OECD DeSeCo konsepsiyasidir. DeSeCo doirasida kompetensiyalar shaxsning murakkab vazifalarni bajarishda bilim, ko‘nikma, munosabat, motivatsiya va qadriyatlar kabi resurslarini safarbar eta olish qobiliyati sifatida izohlanadi. Shu doirada F.E. Weinertning “kompetensiya” tushunchasini konseptual aniqlashtirishi kompetensiyani faqat “ko‘nikmalar to‘plami” emas, balki maqsadga yo‘naltirilgan faoliyatni bajarishga xizmat qiluvchi integrativ sifat sifatida ko‘rishga yordam beradi (Weinert sharhi DeSeCo materiallarida tayanch nuqta sifatida keltiriladi).

Tahliliy xulosa: kompetensiya yondashuvi “etnomadaniy kompetentlik”ni ham ko‘p komponentli (bilim+qadriyat+ko‘nikma+refleksiya) integrativ tuzilma sifatida model qilishga metodologik asos beradi.

4) “Etnomadaniy kompetentlik” kategoriyasi: ta‘riflar, struktura va komponentlar

Rus tilidagi pedagogik adabiyotlarda “этнокультурная компетентность” asosan shaxsning muayyan etnik madaniyat haqidagi bilimlari, tolerant munosabati va amaliy hamkorlik ko‘nikmalarining birligi sifatida izohlanadi. Etnokulturnaya kompetentnostning mazmuni va strukturasi bo‘yicha ko‘plab maqolalarda u kognitiv, aksiologik-motivatsion, faoliyat/xulq-atvoriy, refleksiv komponentlar orqali tavsiflanadi. Oliy ta‘lim talabalari kontekstida esa etnomadaniy kompetentlik ko‘pincha multikulturni ta‘lim va etnik tolerantlik bilan integratsiyada ko‘rib chiqiladi (talaba muhitida ijtimoiy hamkorlik, bag‘rikenglik va muloqot me‘yorlarini shakllantirish). Pedagog shaxsiga doir tadqiqotlarda ham etnomadaniy kompetentlik kasbiy sifat sifatida talqin

qilinib, uning shakllanishi madaniyatlararo muloqot, etnik me'yorlarni hisobga olish va refleksiv yondashuv bilan bog'lanadi.

Tahliliy xulosa: manbalar "etnomadaniy kompetentlik"ni (1) etnik madaniyatni bilish, (2) tolerant qadriyatlar, (3) muloqot va hamkorlik ko'nikmalari, (4) refleksiya va o'zini boshqarish komponentlari orqali izohlashga moyil. Bu yondashuv pedagogik diagnostika (mezoni va indikatorlari) uchun ham qulay metodologik asos yaratadi.

"etnos" — tarixiy shakllangan va madaniy belgilar bilan mustahkamlangan hamjamiyat;

"madaniyat" — qadriyatlar va me'yorlar tizimi bo'lib, muloqotda amaliy mazmun kasb etadi;

"kompetensiya" — murakkab vazifani bajarishda resurslarni safarbar etish qobiliyati;

"etnomadaniy kompetentlik" esa ushbu uch kategoriya kesishmasida shakllanadigan integrativ sifat bo'lib, komponentlar (kognitiv-aksiologik-xulq-atvoriy-refleksiv) asosida talqin qilinadi.

Quyida "etnos", "madaniyat", "kompetensiya" va "etnomadaniy kompetentlik" kategoriyalarining nazariy mazmuni izchil ravishda tahlil qilinadi va ularning o'zaro bog'liqligi konseptual model sifatida asoslanadi.

1) "Etnos" kategoriyasining nazariy mazmuni

Ilmiy adabiyotlarda "etnos" ko'pincha oddiy biologik-genealogik birlik emas, balki tarixiy taraqqiyot jarayonida shakllangan, barqaror o'ziga xos belgilariga ega ijtimoiy-madaniy hamjamiyat sifatida talqin qilinadi. Etnosning mavjudligi uni birlashtirib turuvchi omillar — til, hudud, tarixiy xotira, urf-odatlar, qadriyatlar, o'zini o'zi anglash (identifikatsiya) bilan izohlanadi. Bu belgilarning har biri etnosning "tashqi" (madaniy atributlar) va "ichki" (o'zlikni anglash, umumiy xotira) mezonlarini shakllantiradi.

Nazariy jihatdan etnos ikki o'lchamda ko'riladi:

strukturaviy o'lcham: etnik guruh a'zolarini birlashtiruvchi me'yorlar va madaniy kodlar majmui;

jarayonli o'lcham: etniklikning doimiy ravishda qayta ishlab chiqilishi, yangi ijtimoiy sharoitda moslashishi (etnik identifikatsiyaning dinamizmi).

Shu bois "etnos" kategoriyasi "madaniyat" bilan uzviy aloqada: madaniyat etnosning asosiy "mazmuni" bo'lsa, etnos madaniyatning ijtimoiy tashuvchisi sifatida namoyon bo'ladi.

2) "Madaniyat" kategoriyasining nazariy mazmuni

"Madaniyat" ilmiy maydonda eng ko'p qamrovli va ko'p talqinli kategoriyalardan biridir. Uni umumlashtirgan holda, madaniyatni:

qadriyatlar tizimi (nima "qadrlanadi" va nima "rad etiladi");

me'yorlar va xulq-atvor qoidalari (jamiyatda "qanday yashash" qabul qilingan);

ramziy belgilar va kommunikatsiya (til, ishoralar, rasm-rusumlar orqali ma'no uzatish);

ijtimoiy tajriba va meros (avloddan avlodga o'tuvchi bilim, urf-odat, an'ana) kabi komponentlar birligi sifatida tasvirlash mumkin.

Nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki, madaniyat faqat "saqlanadigan meros" emas, balki amaliy muloqotda "ishlaydigan" tizimdir. Demak, madaniyatni o'zlashtirish "bilish" bilan tugamaydi — u xulq-atvor, munosabat, kommunikativ odatlar va refleksiya orqali namoyon bo'ladi. Bu holat "etnomadaniy kompetentlik"ni shakllantirishda madaniyatning amaliy-kommunikativ jihatini alohida ajratishni talab qiladi.

3) "Kompetensiya" va "kompetentlik" kategoriyalarining nazariy mazmuni

Kompetensiya yondashuvi ta'lim natijasini "faqat bilim" bilan emas, balki murakkab vazifalarni bajarishga xizmat qiluvchi integrativ resurslar majmui bilan izohlaydi. Ko'pchilik

nazariy talqinlarda “kompetensiya” — bu shaxsning muayyan faoliyat turida samarali harakat qila olishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, qadriyat, motivatsiya va tajribaning uyg‘unlashgan tizimidir.

Bu yerda “kompetensiya” va “kompetentlik”ni farqlash muhim:

kompetensiya — ko‘proq normativ talab, ya‘ni “nima kerak?”;

kompetentlik — shaxsda real namoyon bo‘ladigan sifat, ya‘ni “qanchalik egallangan?” va “amalda qanday ishlaydi?”.

Demak, “etnomadaniy kompetentlik” ham normativ tavsif (kerakli tarkib) va shaxsiy natija (amalda namoyon bo‘lish darajasi) nuqtai nazaridan baholanadi.

4) “Etnomadaniy kompetentlik” kategoriyasi: integrativ model

Yuqoridagi uch kategoriya kesishmasida “etnomadaniy kompetentlik” shaxsning turli etnik-madaniy muhitlarda samarali hamkorlik qilish qobiliyatini ifodalovchi integrativ sifat sifatida shakllanadi. U quyidagi tarkibiy komponentlar orqali konseptuallashtiriladi:

Kognitiv komponent — etnik guruhlar, madaniy kodlar, urf-odatlar, tarixiy xotira, til va ramzlar haqida ilmiy asoslangan bilimlar.

Aksiologik (qadriyat-motivatsion) komponent — tolerantlik, hurmat, bag‘rikenglik, “boshqacha”ni qabul qilish, etnik stereotiplarga tanqidiy munosabat.

Xulq-atvoriy (faoliyat) komponent — madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalari, konfliktni konstruktiv hal qilish, moslashuvchan kommunikatsiya, etik-etiquette me‘yorlariga amal qilish.

Refleksiv komponent — o‘z qarashlarini tahlil qilish, stereotiplarni anglash, o‘z muloqot uslubini baholash, o‘z-o‘zini rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqish.

Nazariy natija sifatida shuni aytish mumkinki, etnomadaniy kompetentlik faqat “etnografik ma‘lumotlar”ni bilish darajasi emas, balki shaxsning qadriyatlari, muloqot strategiyalari va refleksiv madaniyati bilan belgilanadigan ko‘p komponentli kompetentlikdir.

5) Konseptual bog‘liqlik (mantiqiy zanjir)

Nazariy tahlil asosida quyidagi mantiqiy zanjir shakllanadi:

Etnos (ijtimoiy hamjamiyat) → uning madaniy kodi (madaniyat) → madaniy kodni anglash va amaliy qo‘llash uchun zarur resurslar (kompetensiya) → ushbu resurslarning shaxsda integratsiyalashgan natijasi (etnomadaniy kompetentlik).

Etnomadaniy kompetentlikning mezon va indikatorlari

Quyida etnomadaniy kompetentlikni baholash uchun amaliyotda qo‘llashga qulay bo‘lgan mezonlar (kriteriylar) va indikatorlar tizimi keltiriladi. Model 4 komponentga tayangan: kognitiv, aksiologik-motivatsion, xulq-atvoriy (faoliyat), refleksiv.

Etnomadaniy kompetentlikning mezon va indikatorlari (1-jadval)

Mezon (komponent)	Indikatorlar (kuzatiladigan ko‘rsatkichlar)
1. Kognitiv mezon (bilim va tushuncha)	1) Etnos, madaniyat, identifikatsiya, stereotip, tolerantlik kabi asosiy tushunchalarni to‘g‘ri izohlaydi. 2) O‘z va boshqa etnik guruhlarining madaniy qadriyatlari, urf-odatlar, marosimlari, kommunikativ me‘yorlarini biladi. 3) Madaniyatlararo farqlar (til, ishora, etik-etiquette)ning muloqotga ta‘sirini tushuntira oladi. 4) Etnik stereotip va diskriminatsiya holatlarini ilmiy-me‘yoriy jihatdan farqlaydi (stereotip–prejudis–diskriminatsiya).
2. Aksiologik-motivatsion mezon (qadriyat va munosabat)	1) Boshqa etnik guruhlariga nisbatan hurmat va bag‘rikeng munosabatni namoyon etadi. 2) Ksenofobiya, etnosentrizm va kamsitishga tanqidiy munosabat bildiradi. 3) Madaniy xilma-xillikni ijtimoiy boylik sifatida qabul qiladi (pozitiv qadriylash). 4)

	Madaniyatlararo hamkorlikka ichki motivatsiya (qiziqish, ochiqlik, hamkorlik istagi) ko'rsatadi.
3. Xulq-atvoriy (faoliyat) mezon (ko'nikma va amaliy harakat)	1) Turli madaniy muhitda muloqot me'yorlariga mos ravishda muomala qiladi (nutq etiketi, tanlash, masofa, ohang). 2) Konfliktli vaziyatlarda konstruktiv muloqot strategiyalarini qo'llaydi (tinglash, "men-xabar", murosa). 3) Jamoaviy ishda etnik xilma-xillikni inobatga oladi va hamkorlikni tashkil eta oladi. 4) Diskriminatsion vaziyatlarda to'g'ri pozitsiyani egallaydi: huquqiy-axloqiy me'yorlarga tayangan holda munosabat bildiradi.
4. Refleksiv mezon (o'zini tahlil qilish va rivojlantirish)	1) O'z stereotiplari va etnosentrik qarashlarini anglaydi, ularni tahlil qila oladi. 2) Madaniyatlararo muloqotdagi xatolarini (noto'g'ri talqin, noqulay ibora, noto'g'ri ishora) aniqlab, xulosa chiqaradi. 3) O'zini baholash asosida shaxsiy rivojlanish rejasini tuzadi (o'qish, kuzatish, tajriba). 4) O'zining kommunikativ uslubini vaziyatga mos ravishda moslashtirish zarurligini anglaydi va amalda sinab ko'radi.

Etnomadaniy kompetentlikni baholashda uch darajali rubrika (past–o'rta–yuqori) mezonlarning har biri bo'yicha shaxsda kuzatiladigan bilim, munosabat, xulq-atvor va refleksiya ko'rsatkichlarini izchil tavsiflaydi. Past darajada talaba "etnos", "madaniyat", "identifikatsiya", "stereotip", "tolerantlik" kabi asosiy tushunchalarni yuzaki biladi yoki ularni bir-biri bilan aralashtiradi; etnik-madaniy hodisalarni ko'proq tasodifiy faktlar orqali izohlaydi, madaniyatlararo farqlarning muloqotga ta'sirini yetarli tushuntira olmaydi. Bunda munosabatlar qatlami ham barqaror emas: talaba boshqacha madaniy me'yorlarni "g'alati" yoki "noto'g'ri" deb baholashi, etnosentrik qarashlar yoki stereotiplarga tanqidiy masofa saqlamasligi mumkin. Amaliy xulq-atvorda u turli etnik guruh vakillari bilan muloqotda ko'pincha bir xil, vaziyatga moslashmagan uslubni qo'llaydi, nutq etiketi va kommunikativ masofani hisobga olishda qiynaladi; kelishmovchilik yuzaga kelganda esa murosa strategiyalaridan ko'ra keskin baholash yoki chekinish holatlari ustun bo'ladi. Refleksiv jihatdan talaba o'z stereotiplarini yoki muloqotdagi xatolarini kam anglaydi, ularni tahlil qilishga ehtiyoj sezmaydi; o'zini rivojlantirish bo'yicha aniq reja yoki maqsadlar shakllanmagan bo'ladi.

O'rta darajada talaba asosiy kategoriyalarni to'g'ri ta'riflay oladi, etnik madaniyatga oid qadriyatlar, urf-odatlar va kommunikativ me'yorlar haqida yetarli tasavvurga ega bo'ladi, biroq bilimlar ko'proq reproduktiv xarakterda bo'lib, murakkab vaziyatlarda (masalan, stereotip–prejudis–diskriminatsiya farqi) izchil tahlil qilish doimo ham barqaror emas. Munosabatlar tizimida talaba, odatda, bag'rikenglik va hurmat tamoyillarini qabul qiladi, biroq ayrim vaziyatlarda stereotiplar ta'siri sezilishi yoki "o'z madaniyati me'yorini universal" deb bilish holatlari paydo bo'lishi mumkin; shunga qaramay, u kamsitish yoki ksenofobik fikrga ochiqdan-ochiq qo'shilmaydi va bunday holatni to'g'ri baholashga urinadi. Xulq-atvorda talaba turli madaniy muhitda muloqot me'yorlariga moslashishga harakat qiladi: suhbat ohangi, muomala shakli, jamoada hamkorlik qilishda ehtiyotkorlik kuzatiladi; konfliktli vaziyatlarda esa tinglash, izohlash, murosa kabi strategiyalarni qo'llay oladi, ammo ularni barqaror va tez tanlashda ba'zan qiynaladi. Refleksiv komponentda talaba o'z xatolarini qisman anglaydi, muloqotdan keyin xulosalar chiqaradi, ammo bu refleksiya muntazam emas; o'zini rivojlantirish bo'yicha umumiy niyat mavjud bo'lsa-da, aniq rejalashtirilgan strategiya hamisha shakllanmaydi.

Yuqori darajada talaba "etnos", "madaniyat", "kompetensiya" va "etnomadaniy kompetentlik" kategoriyalarini nafaqat to'g'ri ta'riflaydi, balki ularning mazmuniy chegaralari

va o'zaro bog'liqligini dalillar bilan asoslay oladi; madaniyatlararo farqlarning muloqotdagi rolini vaziyatli tahlil qiladi, stereotip va diskriminatsiya ko'rinishlarini aniq farqlaydi hamda ularni ilmiy-me'yoriy mezonlar asosida baholaydi. Aksiologik jihatdan u madaniy xilma-xillikni ijtimoiy boylik sifatida qabul qiladi, ochiqlik, hurmat, adolat va bag'rikenglikka tayangan barqaror pozitsiyani namoyon etadi; kamsituvchi yoki etnosentrik qarashlarga nisbatan tanqidiy munosabat bildiradi va muloqotda inson sha'ni hamda huquqlarini asosiy mezon sifatida oladi. Xulq-atvorda talaba turli etnik guruh vakillari bilan muloqotni vaziyatga mos ravishda nozik boshqaradi: nutq etiketi, masofa, ishora va kommunikativ uslubni aniq moslashtiradi; jamoaviy ishda barcha ishtirokchilarni inklyuziv tarzda jalb eta oladi, kelishmovchiliklarni konstruktiv hal qilish strategiyalarini (muzokara, "men-xabar", mediatsion yondashuv) izchil qo'llaydi. Refleksiv komponentda u o'z stereotiplarini ongli ravishda kuzatadi, muloqotdagi xatolarini tez aniqlab, ularni tuzatish bo'yicha aniq choralar ko'radi; o'zini rivojlantirish rejasini (o'qish, kuzatish, amaliy tajriba, portfel) tizimli yuritadi va o'zgarishni muntazam monitoring qilib boradi.

Etnomadaniy kompetentlikni baholashning uch darajali rubrikasi (past–o'rta–yuqori) shaxsda etnik-madaniy bilimlar, qadriyat-munosabatlar, amaliy muloqot ko'nikmalari hamda refleksiv o'zini boshqarishning qay darajada shakllanganini uzluksiz tarzda tavsiflaydi. Past darajada talaba "etnos", "madaniyat", "kompetensiya/kompetentlik", "etnomadaniy kompetentlik" kabi tayanch tushunchalarni yuzaki biladi yoki ularni aralashtirib qo'llaydi; etnik identifikatsiya, stereotip, tolerantlik, diskriminatsiya kabi hodisalarni ilmiy mezonlar asosida izohlashga qiynaladi. Bilimlar ko'proq alohida faktlar ko'rinishida bo'lib, madaniyatlararo farqlarning muloqotga ta'siri, urf-odat va kommunikativ me'yorlarning ijtimoiy ahamiyati tizimli tushuntirib berilmaydi. Aksiologik-motivatsion jihatdan bunday talaba turli etnik guruhlar vakillariga nisbatan munosabatda barqaror pozitsiyani namoyon eta olmaydi: stereotiplar ta'siri kuchliroq bo'lishi, "o'z me'yorini" universal deb bilish, boshqacha madaniy amaliyotlarni tanqidiy o'rganish o'rniga inkor etish yoki befarqlik ko'rinishi kuzatilishi mumkin. Xulq-atvoriy komponentda u muloqotda vaziyatga moslashishda qiynaladi: nutq etiketi, madaniy masofa, muomala uslubi va hamkorlik tamoyillarini yetarli hisobga olmaydi; kelishmovchiliklarda konstruktiv yechimdan ko'ra hissiy baholash, chekinish yoki keskin munosabat ustun bo'ladi. Refleksiv jihatdan talaba o'z stereotiplarini, muloqotdagi noqulaylik sabablarini kam anglaydi, xatolarni "tashqi omil" bilan izohlashga moyil bo'ladi va o'zini rivojlantirish bo'yicha aniq reja shakllantirmaydi.

O'rta darajada talaba asosiy kategoriyalarni to'g'ri ta'riflaydi, etnik madaniyatga oid qadriyatlar, urf-odatlar, kommunikativ me'yorlar haqida yetarli tasavvurga ega bo'ladi va madaniyatlararo farqlarni umumiy tarzda izohlab bera oladi. Biroq bilimlar ko'proq reproduktiv xarakterda bo'lib, murakkab vaziyatlarda (masalan, stereotip–prejudis–diskriminatsiya farqlarini aniq ajratish, madaniy konflikt sabablarini tahlil qilish) izchillik har doim ham barqaror bo'lmasligi mumkin. Qadriyat-munosabatlar sohasida talaba, odatda, bag'rikenglik va hurmat tamoyillarini qabul qiladi, etnik xilma-xillikni ijobiy hodisa sifatida tan oladi, lekin ayrim holatlarda yashirin stereotiplar yoki etnosentrik baholashlar sezilib qolishi ehtimoli bor; shunga qaramay, u bunday vaziyatlarda o'z pozitsiyasini qayta ko'rib chiqishga tayyor bo'ladi. Xulq-atvorda talaba turli madaniy muhitda muloqotga moslashishga harakat qiladi: jamoaviy ishda hamkorlikni qo'llab-quvvatlaydi, muloqot ohangi va muomala shaklini yumshatadi, konfliktli vaziyatlarda tinglash, izohlash, murosa kabi strategiyalarni qo'llay oladi, biroq bu strategiyalarni tez va to'liq darajada vaziyatga mos tanlash doimo ham oson kechmaydi. Refleksiv komponentda u o'z xatolarini qisman anglaydi, muloqotdan keyin xulosa chiqaradi, ammo refleksiya muntazam va tizimli tus olmagan bo'lishi mumkin; o'zini rivojlantirish

bo'yicha umumiy maqsad mavjud bo'lsa-da, aniq rejalashtirilgan va monitoring qilinadigan shaxsiy rivojlanish strategiyasi yetarli darajada shakllanmagan bo'ladi.

Yuqori darajada talaba ko'rsatilgan kategoriyalarni nafaqat aniq ta'riflaydi, balki ularning mazmuniy chegaralari va o'zaro aloqadorligini konseptual asosda izohlay oladi; etnik identifikatsiya, madaniy kod, stereotip va tolerantlik masalalarini vaziyatli tahlil qiladi, diskriminatsion holatlarni ilmiy-me'yoriy mezonlar asosida aniq farqlaydi va dalillangan xulosa chiqaradi. Bilimlar tizimli bo'lib, u madaniyatlararo farqlarning muloqot, hamkorlik va konfliktlarni boshqarishga ta'sirini chuqur tushuntiradi, etnomadaniy bilimlarni real kommunikativ vaziyatlarga to'g'ri ko'chira oladi. Aksiologik jihatdan talaba barqaror tolerant pozitsiyani namoyon etadi: boshqa madaniyatni "qabul qilish"ni passiv munosabat sifatida emas, balki hurmat, adolat, bag'rikenglik va inson sha'ni tamoyillariga tayangan faol qadriyat sifatida ko'rsatadi; ksenofobiya va etnosentrizmni tanqidiy baholab, ijtimoiy hamkorlikni inklyuziv tamoyillar asosida yo'lga qo'yishga intiladi. Xulq-atvorda u muloqotni moslashuvchan boshqaradi: nutq etiketi, kommunikativ masofa, ishora va uslubni vaziyat hamda suhbatdoshning madaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda ongli tanlaydi; jamoaviy ishda barcha ishtirokchilarning imkonini teng ochishga harakat qiladi, kelishmovchiliklarda muzokara, "men-xabar", mediatsion yondashuv kabi konstruktiv strategiyalarni izchil qo'llaydi. Refleksiv komponentda talaba o'z stereotiplarini ongli ravishda kuzatadi, muloqotdagi xatolarini tez aniqlab, ularni tuzatish choralari belgilaydi; o'zini rivojlantirish rejasini (o'qish, kuzatish, amaliy tajriba, portfel) tizimli yuritadi va shaxsiy o'sishni muntazam monitoring qiladi.

Mazkur maqolada "etnos", "madaniyat", "kompetensiya" hamda "etnomadaniy kompetentlik" kategoriyalarining ilmiy mazmuni konseptual-tahliliy yondashuv asosida izohlandi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, "etnos" — tarixiy shakllangan ijtimoiy-madaniy hamjamiyat bo'lib, uning barqarorligi til, hudud, tarixiy xotira, urf-odat va o'zini identifikatsiya qilish kabi omillar bilan ta'minlanadi; "madaniyat" esa qadriyatlar, me'yorlar, ramzlar va ijtimoiy tajriba tizimi sifatida shaxsning muloqoti va xulq-atvorida amaliy namoyon bo'ladi. "Kompetensiya" kategoriyasi ta'lim natijasini faqat bilim doirasida emas, balki murakkab vazifalarni bajarishda bilim, ko'nikma, motivatsiya va qadriyatlarni safarbar eta olish qobiliyati sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Ushbu uch kategoriya kesishmasida "etnomadaniy kompetentlik" shaxsning turli etnik-madaniy muhitlarda samarali hamkorlikni yo'lga qo'yishi, madaniyatlararo muloqotda tolerantlikni namoyon etishi va stereotiplardan xoli konstruktiv kommunikatsiyani amalga oshira olishiga xizmat qiluvchi integrativ sifat sifatida asoslandi. Maqolada etnomadaniy kompetentlikning kognitiv, aksiologik-motivatsion, xulq-atvoriy hamda refleksiv komponentlardan iborat tuzilmasi yoritilib, uni baholash uchun mezon va indikatorlar tizimi taklif etildi. Taklif etilgan uch darajali rubrika (past–o'rta–yuqori) esa ta'lim amaliyotida diagnostika va monitoringni izchil tashkil etishga, shuningdek, rivojlanish dinamikasini baholashga metodik zamin yaratadi.

Umuman olganda, terminologik aniqlik va konseptual izchillik etnomadaniy kompetentlikni shakllantirishga qaratilgan o'quv dasturlari, metodik texnologiyalar va baholash vositalarini ilmiy asosda loyihalash uchun zarur shart ekanligi xulosalandi. Kelgusida mazkur yo'nalishda etnomadaniy kompetentlikni shakllantirishning bosqichlari, ta'lim metodlari va empirik tadqiqotlar asosida indikatorlarning ishonchliligini tekshirish (validlik-reliabellik) kabi masalalarni chuqurlashtirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Бромлей Ю. В. Очерки теории этноса / АН СССР, Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. — М.: Наука, 1983. — 412 с.

2. UNESCO; Leeds-Hurwitz W. Intercultural competences: conceptual and operational framework. — Paris: UNESCO, 2013. — (BSP.2013/WS/3). — Электрон. ресурс. — Дата обращения: 02.03.2026.
3. Huber J. (ed.). Intercultural competence for all: Preparation for living in a heterogeneous world (Pestalozzi series, No. 2). — Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2012. — ISBN 978-92-871-7356-0.
4. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. Vol. 1: Context, concepts and model. — Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2018. — ISBN 978-92-871-8573-0.
5. Council of Europe. White Paper on Intercultural Dialogue: “Living Together as Equals in Dignity”. — Strasbourg, 2008. — Электрон. ресурс. — Дата обращения: 02.03.2026.
6. Rychen D. S., Salganik L. H. (eds.). Defining and Selecting Key Competencies: Theoretical and Conceptual Foundations. — Göttingen: Hogrefe & Huber, 2001. — ISBN 0-88937-248-9.
7. Rychen D. S., Salganik L. H. Key competencies for a successful life and a well-functioning society. — Göttingen: Hogrefe & Huber, 2003. — ISBN 0-88937-272-1.
8. Хазутдинова А. С., Поровский А. Г. Сущность и структура этнокультурной компетентности // Современные наукоемкие технологии. — 2025. — № 10. — С. 273–278. — DOI: 10.17513/snt.40559.
9. Заркенова Ж. Т. Содержание и структура этнокультурной компетенции будущих педагогов // Научное обозрение. Педагогические науки. — 2017. — № 3. — С. 14–17.
10. Сиваев Е. Б., Крылов Д. А. Сущность и содержание этнокультурной компетентности будущего педагога // Современные наукоемкие технологии. — 2017. — № 5. — С. 140–144